

НЕЛІНІЙНІ ПРОФЕСІЙНІ ТРАЄКТОРІЇ СТУДЕНТСТВА: КОНСТРУЮВАННЯ, ПРАКТИКИ, НАСЛІДКИ

Тетяна Головченко

*магістрантка кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків 61022, Україна*

Віра Кутирьова

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків 61022, Україна,
kutveraigor@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>*

Tetyana Holovchenko

*MA student, School of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine*

Vera Kutryeva

*PhD in Sociology, Associate Professor, Department of Sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
kutveraigor@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>*

У статті проаналізовано нелінійні професійні траєкторії сучасного студентства, особливості їхнього конструювання, практики, що їх визначають, основні наслідки. Представлено теоретико-методологічні підходи до вивчення професійних траєкторій, зокрема, їхню концептуалізацію в рамках конструктивізму П. Бурдьє, завдяки чому професійну траєкторію визначено як процес реалізації індивідом впродовж його активного трудового (професійного) життя фахових компетентностей (знань, вмінь, навичок), що вимагає залучення «освітніх інвестицій» завдяки практикам формальної та неформальної освіти та зайнятості, а також інкорпорованого культурного капіталу, оформлення професійних настанов та стратегій входження в професійне поле. Викладено результати авторського якісного дослідження чинників формування та практик реалізації професійних траєкторій студентства, а також дані анкетного опитування, проведеного в рамках українсько-польського дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани». Професійні траєкторії розглянуто за показниками профілю навчання та типу зайнятості, а також визначено стратегії формування сучасними студентами професійних траєкторій. За результатами якісних досліджень виявлено взаємозв'язок освітніх та професійних траєкторій студентства, чинники, що визначають їхній динамічний характер. В якості одного із наслідків реалізації нелінійних професійних траєкторій розглянуто професійну маргіналізацію студентів. Отримані в межах досліджень дані дозволяють зробити висновок про те, що когерентність освітньої та професійної траєкторії має непостійний характер. Такі чинники, як напрям навчання у ЗВО (економічний, медичний, соціогуманітарний, технічний, природничий) та тип трудової зайнятості (студенти, що постійно працюють; мають тимчасову роботу, працюють час від часу; знаходяться в пошуку роботи; ті, що не працюють взагалі) значною мірою визначають оцінку студентами якості вищої освіти, їхню освітню мотивацію, цінності майбутньої професії, планування стратегій подальшого працевлаштування та оцінку перспектив пошуку роботи.

Ключові слова: професійна траєкторія, освітня траєкторія, професійна соціалізація, професійна маргінальність.

The article is devoted to the analysis of nonlinear professional trajectories of modern students, features of their constructing, practices, that they are determined,

basic consequences. The theoretical and methodological approaches to the study of trajectory are analysed and the conception of professional trajectory in the context of constructivism of P. Bourdieu is actualized. So the professional trajectory is defined as the process of realization by the individual during his active working (professional) life of professional competences, knowledge, skills attracting «educational investment» through formal and non-formal education and employment practices, as well as incorporated cultural capital, professional guidance and strategies of involving in the professional field. The article is based on the results of quality research of professional trajectories of student and analysis of results of questioning conducted within the framework of research «Student on a Border: identities, values, vital plans». Professional trajectories are considered on the indexes of profile of education and type of employment, and also strategies of forming of students' professional trajectory. On results quality researches intercommunication of educational and professional trajectories of student, factors that determine them dynamic character, is educed. As one of consequences of realization of nonlinear professional trajectories is considered factor of professional marginalization. The data obtained in the research allow us to conclude that the coherence of the educational and professional trajectory is of a non-permanent nature. Factors such as the direction of study at the university (economic, medical, socio-humanitarian, technical, natural) and the type of employment (full-time students; temporary work; work from time to time; job seekers; those who do not work at all) largely determine students' assessment of the quality of higher education, their educational motivation, the values of their future profession, the planning of strategies for further employment, and the evaluation of job prospects.

Keywords: professional trajectory, educational trajectory, professional socialization, professional marginality.

В статье проанализированы нелинейные профессиональные траектории современного студенчества, особенности их конструирования, практики их определяющие, основные последствия. Представлены теоретико-методологические подходы к изучению профессиональных траекторий, в частности, их концептуализация в рамках конструктивизма П. Бурдьё, благодаря чему профессиональная траектория определяется как процесс реализации индивидом в течение его активной трудовой (профессиональной) жизни профессиональных компетенций (знаний, умений, навыков), что требует привлечения «образовательных инвестиций» благодаря практикам формального и неформального образования и занятости, а также инкорпорированного культурного капитала, оформление профессиональных установок и стратегий вхождения в профессиональное поле. Изложены результаты авторского качественного исследования факторов формирования и практик реализации профессиональных траекторий студенчества, а также данные анкетного опроса, проведенного в рамках украинского-польского исследования «Студенчество пограничья: идентичности, ценности, жизненные планы». Профессиональные траектории рассмотрены по показателям профиля обучения и типа занятости, а также определены стратегии формирования современными студентами профессиональных траекторий. По результатам качественных исследований выявлена взаимосвязь образовательных и профессиональных траекторий студенчества, факторы, определяющие их динамический характер. В качестве одного из последствий реализации нелинейных профессиональных траекторий рассмотрена профессиональная маргинализация студентов. Полученные в рамках исследований данные позволяют сделать вывод о том, что когерентность образовательной и профессиональной траектории имеет непостоянный характер. Такие факторы, как направление обучения в вузе (экономическое, медицинское, социогуманитарное, техническое, естественнонаучное) и тип трудовой занятости (постоянно работающие студенты; студенты, имеющие временную работу, работающие время от времени; находящиеся в поиске работы, не работающие вообще) в значительной мере определяют оценку студентами качества высшего образования, их образовательную мотивацию, ценности будущей профессии, планирование стратегий дальнейшего трудоустройства и оценку перспектив поиска работы.

Ключевые слова: профессиональная траектория, образовательная траектория, профессиональная социализация, профессиональная маргинальность.

Сучасне суспільство і система сформованих у ньому відносин є досить нестабільними в силу багатьох факторів. Потужний вплив процесів глобалізації на всі сфери суспільного життя, розвиток новітніх технологій, процеси віртуалізації й інформатизації суспільства – все це породжує у соціальних суб'єктів почуття соціальної невизначеності та невпевненості. Специфіка студентства зумовлена його віковими та освітніми характеристиками, рівнем мобільності, динамізму, новаторства, завдяки яким дана група, налаштовуючись до запитів ринку праці, реагуючи на освітні реформи, з одного боку, виступає об'єктом впливу ризикованих викликів сучасності, а, з іншого, як активний соціальний суб'єкт пропонує власні стратегії подолання ситуацій соціальної невизначеності. Процес визначення професійних стратегій та формування професійних домагань студентів, що ускладнюється необхідністю адаптуватися до перманентних суспільних змін, перерозподілу сил на ринку праці, а також до реформ вищої освіти, змушує сучасного студента все частіше вдаватися до гнучких стратегій адаптації та запобігання ризикам. Разом з цим, змінюється парадигма професіоналізації: якщо раніше мала місце дискретна модель «навчання-робота», що передбачала отримання професіє-орієнтованої освіти з подальшим працевлаштуванням за фахом на постійній основі без попереднього досвіду роботи, то сьогодні професійні траєкторії мають нелінійний характер, що виражається у стихійних змінах навчання та роботи, їхній взаємозамінності або когерентності. При цьому така сутнісна характеристика студентства, як субпрофесійність, тобто конструювання професійної траєкторії на периферії інституту освіти, нівелює релевантність освіти в рамках успішного працевлаштування: на перший план виходять особистісні якості та професійні навички, а також наявність попереднього трудового досвіду. Тому актуальним є дослідження нових стратегій конструювання професійних траєкторій та тих специфічних чинників, що його визначають. Зазначимо, що процес адаптації до викликів сучасності змушує студентів формувати флексибільні траєкторії, які полягають у реверсивному порядку «маркерів дорослого життя», коли молода людина вдається до працевлаштування під час, замість чи до отримання вищої освіти. Перевірка даного припущення, а також причини та характер таких нелінійних траєкторій і складають основу описаного в рамках статті дослідження.

Мета статті полягає у виявленні нелінійних професійних траєкторій сучас-

ного студентства, чинників та наслідків їхнього конструювання.

Теоретичною базою статті виступили: концепція траєкторії в розробках П. Бурдье [6], Г. Чередніченка [11], Д. Константиновського [9], теорія практик П. Бурдье [4, 5], концепт професійної маргінальності, запропонований О. Бутиліною [8] та Лапшиною В. Л. [10], методологія дослідження стратегії працевлаштування, розроблена Арбеніною В. Л. та Профатіловою Л. Г. [2].

Емпіричною базою статті є: результати анкетного опитування в рамках українсько-польського соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани» (2014-2015 р.р., за репрезентативною вибіркою в Україні опитано 1214 студентів; серед них: студенти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна – 508, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки – 178, Луцького національного технічного університету – 111; в Польщі – студенти Зеленогурського університету (в рамках цієї статті аналізуються дані по Україні); результати глибинних інтерв'ю зі студентами Харкова (жовтень- грудень 2017 р., всього 14 інтерв'ю зі студентами Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і Харківського національного університету радіоелектроніки) та фокусованого групового інтерв'ю за участі студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (листопад 2017 р.).

Здійснений нами аналіз теоретичних джерел з обраної проблематики засвідчив, що в соціологічному дискурсі поняття траєкторії найчастіше використовується в контексті дослідження процесів адаптації та інтеграції. Застосовуючи термін «траєкторія» до процесу професійного становлення, ми виходили з того, що дане поняття позначає щільну залежність одного етапу студентського професійного становлення від іншого. З огляду на характеристики професійного становлення, що концептуалізуються соціологами в рамках теоретичних розвідок та емпіричних досліджень, а також спираючись на визначення траєкторії в рамках конструктивізму П. Бурдье [6], професійну траєкторію можна визначити як процес реалізації індивідом впродовж його активного трудового (професійного) життя фахових компетентностей (знань, вмінь, навичок), що вимагає залучення «освітніх інвестицій» завдяки практикам формальної та неформальної освіти та зайнятості, а також інкорпорованого культурного капіталу, оформлення професійних настанов та стратегій входження в професійне поле.

За аналогією з типологією порядку «маркерів переходу» Дж. Шенахена [1], ми можемо говорити про існування двох моделей входження молоді в професію – лінійну та нелінійну. Сьогодні перехід від освіти до праці перестає бути дискретним процесом, який має два етапи: отримання певного рівня освіти і набуття на його основі соціально-професійного статусу. В сучасних умовах цей перехід перетворюється на тривалий процес взаємопов'язаного почергового або паралельного отримання та відновлення навчання і роботи, позначати який доцільно в термінах освітньої та професійної траєкторій. Важливим вихідним принципом концепції такого переходу є принцип безперервності цих траєкторій, погляд на освітню траєкторію як перший, багато в чому визначальний етап професійної траєкторії. У методологічному плані така постановка проблеми узгоджується з парадигмою безперервної освіти та «навчання протягом життя».

Аналіз професійних траєкторій в рамках капітального аналізу, що запропонований П'єром Бурдьє [7], дозволяє розглядати практики працевлаштування під час навчання, в тому числі ті, що не є безпосередньо пов'язаними з основним напрямом навчання (так звана альтернативна освіта, що виражена у відвідуванні курсів, тренінгів, вивченні іноземних мов), а також практики виїзду за кордон для навчання або працевлаштування, як такі, що складають основу новітніх професійних траєкторій, конструюються безпосередньо суб'єктом та є важливою складовою професійної соціалізації сучасної молоді. Тому апеляція до культурного капіталу, а також до концепту практик у даному контексті, на наш погляд, є вдалою.

Звертаючись, в першу чергу, до результатів зазначеного вище кількісного дослідження, ми розглядаємо зафіксовані в його межах професійно-статусні домагання студентів як, з одного боку, такі, що визначаються специфікою освітнього процесу, а, з іншого, - такі, що значною мірою визначають характер освітніх і професійних траєкторій. Підкреслимо, що аналіз емпіричного матеріалу здійснювався за такими критеріями: напрям навчання (природничий, технічний, соціально-гуманітарний, економічний, медичний), тип трудової зайнятості (студенти, що постійно працюють; студенти, що мають тимчасову роботу; студенти, що працюють час від часу; студенти, що шукають роботу; ті, хто не працює протягом навчання).

З огляду на зазначений вище зв'язок між освітньою та професійною траєкторією

ми, важливим чинником їхньої актуалізації є мотивація індивіда до фахової освіти. При аналізі освітньої мотивації за напрямом навчання була зафіксована суттєва відмінність мотивів вступу до ВНЗ студентів, що отримують освіту за різними профілями навчання (див. таблицю 1). Так, представники природничого напрямку головним мотивом вважають отримання диплому (50%), на другому місці у цій групі опинився такий мотив, як можливість стати висококваліфікованим спеціалістом (46,7%), третє місце посідає мотив забезпечення матеріального статку (45,7%). Приблизно ті ж мотиви визначають для себе студенти, що вчаться за соціально-гуманітарним напрямом. Представникам економічного, медичного та технічного напрямів притаманна однакова модель освітньої мотивації: кваліфікація в обраній галузі розцінюється як головний мотив, друге місце посідає «матеріальний статок», а третє місце майже третина представників кожного з напрямів віддає підвищенню соціального статусу та можливості мати престижну позицію в суспільстві. На нашу думку, така мотиваційна модель зумовлюється сформованим у повсякденному дискурсі образом фахівців цих спеціальностей як затребуваних, успішних, таких, що мають престижне положення. За типом додаткової трудової зайнятості значимих кореляцій з освітньою мотивацією виявлено не було.

Оцінюючи переваги вищої освіти, респонденти перш за все говорили про потужну теоретичну підготовку до майбутньої професійної діяльності, формування практик самоосвіти, опанування навичок спілкування та встановлення контактів з людьми, про можливість загальнокультурного інтелектуального розвитку (див. таблицю 2). Цікаво, що студенти, які отримують економічну освіту, головною перевагою вищої освіти вважають опанування іноземної мови (4,1), водночас отримання практичних вмінь та навичок у вищій вони оцінюють значно нижче, особливо у порівнянні зі студентами технічного профілю. В цілому по масиву отримання у вищій школі практичних вмінь та навичок оцінюється респондентами доволі низько ($S = 3,8$, 7-а рангова позиція із 12 можливих) (див. табл. 2).

Аналіз даних, що представлені у таблиці 2, свідчить про те, що наші респонденти вже на студентській лаві відчують брак практичних вмінь та навичок, можна припустити, що при цьому вони виходять з оцінок стану сучасного механізму працевлаштування та своїх перспектив інтеграції до ринку праці. Як засвідчили результати індивідуальних та фокусованого групового інтерв'ю зі студентами, сьогодні склалася

Таблиця 1

Мотивація до вступу у ВНЗ за профілем навчання (% до тих, хто відповів) *

	Профіль навчання				
	Природничий	Соціогуманітарний	Економічний	Медичний	Технічний
Хотіли стати висококваліфікованим спеціалістом в обраній галузі	46,7	51,2	64,6	75,5	52,1
Хотіли підвищити свій соціальний статус, мати більш престижну позицію у суспільстві	39,1	31,7	35,4	29,6	26,8
Хотіли забезпечити собі стабільний матеріальний сток у майбутньому	45,7	41,3	50,6	45,9	46,9
Думали продовжити роки учнівства, безтурботного існування (не йти працювати, не служити в армії тощо)	7,6	4,0	3,8	6,1	5,6
Вважали, що диплом про вищу освіту (все одно, яку) знадобиться у житті	50,0	39,3	22,8	12,2	18,8
Сподівалися зустріти майбутнього супутника життя	3,3	2,8	3,8	3,1	0,5
На цьому наполягли батьки	7,6	4,0	6,3	2,0	4,7
Думали, що вища освіта забезпечить цікаве коло спілкування у теперішньому та майбутньому	15,2	21,4	19,0	10,2	11,7
Вважали, що вища освіта надасть можливість стати культурною, високоосвіченою людиною	26,1	42,1	24,1	19,4	22,1
Хотіли успадкувати професію батьків	1,1	1,6	0,0	5,1	1,9
Хотіли жити і вчитися у великому місті	6,5	7,9	7,6	4,1	4,7
Вступили до ЗВО, бо зараз майже всі так роблять	8,7	4,4	5,1	2,0	4,2
Хотіли відчувати студентську романтику, бо студентське життя - це пора веселощів та розваг	12,0	11,1	8,9	10,2	16,4
Важко відповісти	0,0	0,8	1,3	1,0	1,4
Інше	0,0	1,2	1,3	3,1	1,9

*Кумулятивний відсоток складає більше 100% тому, що респонденти мали можливість обрати декілька відповідей.

ситуація, коли роботодавці при прийомі на роботу віддають перевагу більше практичному досвіду, ніж теоретичним надбанням студентів. З огляду на це, студенти при безпосередньому працевлаштуванні «підлаштовують» свій освітній капітал до вимог ринку праці.

У контексті оцінок студентами якості професійної підготовки, звернемося до аналізу суб'єктивних визначень респондентами перспектив працевлаштування (див.

таблицю 3). Переважна більшість респондентів усіх перелічених вище типів трудової зайнятості вважає, що «знайти роботу за фахом можливо, але з деякими труднощами». Складніше за все на дане питання було відповісти студентам, які вже працюють, а найменше замислюються про можливість працевлаштуватися за фахом студенти, що знаходяться у пошуку роботи. Щодо розподілу за профілем вищої освіти, то половина респондентів природничого на-

Таблиця 2

Переваги вищої освіти за оцінками респондентів (у середніх, за шкалою від 1 до 5)

Практичні вміння та навички за напрямом професійної підготовки	3,81
Високий рівень теоретичної підготовки за обраною спеціальністю	4,19
Високий рівень спеціальної підготовки	3,73
Знання суміжних наук та вміння використовувати їх на практиці	3,68
Навички науково-дослідницької діяльності	3,71
Високий рівень знань у галузі соціогуманітарних наук, вміння використовувати їх для аналізу подій суспільного життя	3,76
Загальнокультурна ерудиція	4,05
Знання іноземної мови	3,15
Практичні вміння та навички за напрямом професійної підготовки	3,80
Вміння самостійно поповнювати знання	4,16
Навички спілкування, встановлення контактів з людьми	4,15
Формування особистісних якостей, необхідних для діяльності за спеціальністю, яку респондент отримує	4,07

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання «Яку роботу знайти легше?» залежно від профілю навчання респондентів (% до тих, хто відповів)

Знайти легше...	Профіль навчання				
	Природничий	Технічний	Соціально-гуманітарний	Економічний	Медицинський
Роботу за фахом, яка потребує вищої освіти	19,6	30,7	12,3	28,0	38,1
Роботу не за фахом, яка потребує вищої освіти	50,0	38,6	55,7	41,3	24,7
Роботу, яка не потребує вищої освіти	30,4	30,7	32,0	30,7	37,1

Таблиця 4

Розподіл відповідей на питання «Яку роботу знайти легше?» залежно від типу зайнятості респондентів (% до тих, хто відповів)

	Постійно працюють	Мають тимчасову роботу	Працюють час від часу	Шукають роботу	Не працюють
Роботу за фахом, яка потребує вищої освіти	19,8	11,3	15,5	22,0	27,4
Роботу не за фахом, яка потребує вищої освіти	41,8	61,4	51,7	44,7	42,2
Роботу, яка не потребує вищої освіти	38,4	27,3	32,8	33,3	30,4

пряму навчання вважають, що найлегше буде знайти роботу не за фахом, проте все ж з наявним освітнім капіталом. Розподіл відповідей на це питання серед студентів технічного напрямку виявився доволі подібним. А от представники соціально-гуманітарного профілю пошук роботи за фахом не розглядають як легкий процес. На відміну від них, студенти, які отримують медичну освіту, вважають, що знайти роботу за фахом буде легко, як, до речі, і роботу, що не потребує вищої освіти.

Така поляризація відповідей студентів медичних вишів свідчить про можливість їхнього працевлаштування за двома стратегіями – висококваліфікований лікар з вищою фаховою освітою, що має вузьку спеціалізацію (перша альтернатива), та професії за напрямками лікарської справи, акушерської справи, які людина може опанувати після закінчення професійних медичних училищ.

Беручи до уваги тип трудової зайнятості, зазначимо, що, незважаючи на те, що незалежно від наявності досвіду працевлаштування, за всіма групами більшість респондентів схильна вважати найлегшим пошук роботи не за фахом, але з вимогою наявності вищої освіти, тип зайнятості певним чином впливає на оцінку можливостей пошуку роботи. Так, студенти, які постійно працюють, частіше, ніж в інших групах, висловлювали думку, що легше знайти роботу, яка не потребує вищої освіти. Тоді як студенти, які не мали досвіду неформальної зайнятості, частіше за респондентів з інших груп зазначали, що знайти роботу за фахом

не виявляється складним (майже третина респондентів даної групи) (див. табл. 4.)

Можна припустити, що працевлаштовані студенти демонструють деякий рівень розчарованості у вищій освіті і не розглядають цей чинник як ключовий у власній стратегії подальшого працевлаштування, а ті, хто не шукав і не мав прагнень до так званого «пробного» працевлаштування, продовжують сприймати отриманий освітній капітал як найбільш значущий фактор успішності подальшого працевлаштування.

Спираючись на емпіричну операціоналізацію стратегій працевлаштування після закінчення ЗВО та методологію, запропоновану В. Арбеніною та Л. Профатіловою [2, с. 253], ми розглянули чотири стратегії формування професійних траєкторій, які були визначені в результаті кластерного аналізу: «бізнесмени», «наукові працівники та управлінці», стратегія «фахівці» та стратегія «невизначені» («без чітких планів»).

Аналіз оцінок студентами преспектив працевлаштування за виділеними кластерами (див. таблицю 5) показав, що найбільш розповсюдженою серед студентів всіх кластерів є думка про те, що найлегше знайти «роботу не за фахом, яка потребує вищої освіти». Відповідно можемо зробити припущення про певну розчарованість у потенціалі обраних спеціальностей, що, у свою чергу, свідчить про наявність певної професійної маргінальності, яка властива представникам всіх стратегій формування професійної траєкторії.

Отже, дані, отримані в межах кількісного дослідження, дозволяють зробити ви-

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів на питання «Яку роботу буде знайти легше?» залежно від обраних ними стратегій формування професійної траєкторії (% до тих, хто відповів)

	«Бізнес-мени»	«Без чітких планів»	«Наукові працівники та управлінці»	«Будуть працювати за фахом»
Робота за фахом, яка потребує вищої освіти	23,4	22,2	22,7	24
Робота не за фахом, яка потребує вищої освіти	53,2	45,4	42,1	41,7
Робота, яка не потребує вищої освіти	23,4	32,4	35,2	34,3

своє про те, що когерентність освітньої та професійної траєкторії має непостійний характер, і схильна до змін при включенні до аналізу додаткових факторів. Так, завдяки виділенню груп студентів за напрямом навчання у ЗВО (економічний, медичний, соціогуманітарний, технічний, природничий) та типом трудової зайнятості (постійно працюючі студенти, студенти, що мають тимчасову роботу, працюють час від часу, знаходяться в пошуку роботи та не працюють взагалі), було визначено ряд відмінностей в оцінці якості вищої освіти, яку отримують респонденти, їхній освітній мотивації, цінностях майбутньої професії, плануванні стратегій подальшого працевлаштування та оцінці перспектив пошуку роботи.

Додаткова інформація щодо нелінійної моделі формування професійних траєкторій студентів була отримана нами завдяки застосуванню якісної методики, зокрема глибинних індивідуальних та фокусованого групового інтерв'ю. При цьому в фокусі нашої уваги знаходились студенти, що вже залучені до професійної сфери як за обраним фахом, так і в рамках інших спеціальностей, оскільки таку характеристику сучасних професійних траєкторій молоді, як нелінійність, можливо прослідкувати в безпосередньому зв'язку освіти та роботи та їхній конфігурації в рамках життєвого шляху індивіда.

В межах проведених інтерв'ю, зокрема в частинах бесіди, де мова йшла про вищу освіту та можливостях її застосування, респонденти часто називали не знання та навички, а особистісні якості, які були сформовані під час навчання.

«В первую очередь, это, наверное критическое мышление, которое позволяет анализировать все процессы, с которыми сталкиваешься, для себя понимать, с какой информацией можно работать, а с какой – не стоит. Дело в том, что есть некоторые проекты, в которых изначально я не просто пишу тексты, но и провожу предварительный анализ: анализ рынка, анализ конкурентов. И вот работа с аналитическими материалами и вообще, то,

что нам прививают формат работы с любой информацией, позволяет очень точно, быстро и качественно работать» (ГІ_Вікторія_6_СОЦ_ХНУ)¹

«Университет помог мне научиться искать, находит решения в разных ситуациях» (ФГ_Ірина_МЕВ_ХНУ).

Студенти факультету комп'ютерної інженерії та управління ХНУРЕ в ході інтерв'ю демонстрували налаштованість на працевлаштування саме за фахом:

«Для меня главное, чтобы работа была связана со специальностью, чтобы те знания, которые я в университете получил, я мог куда-то вложить» (ГІ_Євген_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

«Такая работа должна быть более менее связана с тем, что я умею. Опять таки программирование, то что я изучал здесь, в университете, чтоб я хоть что-то мог сделать. Было бы неплохо иметь возможность знания из университета куда-то вложить, а то выходит, что это просто для общего образования было» (ГІ_Андрій_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

Однак в цілому серед студентів має місце і суб'єктивна професійна маргіальність, що виражається у відчуженості від спеціальності навчання:

«Наверное, я бы не согласилась работать по специальности, потому что я поняла, что мне это не очень интересно, и в нашей стране работа по специальности (международные экономические отношения) – это устаревшие принципы работы. Работа с «дедушками» и «бабушками», которые не очень любят молодежь, новые подходы в работе. Ну, и, как я сказала, экономика мне не интересна» (ФГ_Ірина_МЕВ_ХНУ).

Найбільшою проблемою і недоліком вищої освіти абсолютно всі респонденти назвали переважання теоретичних знань на тлі дефіциту практичних навичок та вмінь, а також відсутність дієвого механізму залучення студентів до роботи за фахом:

¹ Цитати надаються мовою оригіналу.

«Практики никакой, куча теории, устаревшие программы проходим» (ПІ_Андрій_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

«Меня не устраивает программа обучения полностью, потому что это в основном теория, не подкрепленная практикой, а практика все-таки должна быть. К сожалению, возможность практиковаться достается избранным студентам на нашем факультете. Чтобы проходить практику в определенных учреждениях, тебе нужно заслужить это не собственными навыками, а связями, которыми ты обзавелся на факультете с секретариатом кафедры» (ФГ_Ірина_МЕВ_ХНУ).

«Практика у нас не соответствует действительности. Хотя она и есть, но этого никто уже не делает. Это связано с тем, что преподаватель должен придумывать что-то новое, а для того, чтобы ему это придумать, должен быть опыт в IT-деятельности или хотя бы около IT, и голова, чтобы придумать нормальные задания, а не те программы, которые ломаются уже на первом шаге» (ФГ_Олексій_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

«А сама программа не успевает за нововведениями в мире. Она меняется, но не успевает за всем. У нас очень много теории и слишком мало практики, по крайней мере, на нашей специальности. Это не очень хорошо» (ПІ_Денис_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

«Мне не нравится то, что мы практически каждый год одно и то же проходим, но только под разными названиями и на разных предметах. Хочется больше реальной практики, интересной, чтоб она была не такой, как сейчас, формальной, в университете, а чтобы нас привлекали к работе в каких-то бюро переводов, допустим, чтоб мы видели реально, где еще можем реализоваться. Вообще во время учебы очень много какой-то теории дают, вместо того, чтобы объяснить, где применить все то, что мы учим, на практике. Хочется видеть, что годы учебы в университете проходят не зря и то, что мы учим, не проходит впустую» (ФГ_Тетяна_6_Іноземні мови_ХНУ).

«Устраивает достаточно широкий охват предметов, мы учим много всего, это дает какое-то общее представление о специальности. Не устраивает то, что во время учебы у нас мало практики, сплошная теория почти всегда. Или же, если практика есть, то она глубоко устаревшая. Теоретически есть практика вне университета, в разных компаниях, но я не знаю никого, кто там был. По ходу это все формально» (ПІ_Андрій_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

Стратегія збереження освітньої траєкторії, що була зафіксована під час аналізу даних анкетного опитування (коли абсолютна більшість студентів при можливому повторному виборі спеціальності визначала ту, за якою навчається), не знайшла свого підтвердження в рамках глибинних інтерв'ю зі студентами, що мають досвід працевлаштування. Для цих респондентів мала місце певна відчуженість від напряму навчання, за яким вони отримують освіту. Таким чином формується суб'єктивна професійна маргіальність, коли поверхневі знання про професію не задовольняють прагнення молодого людини, послаблюючи навчальну мотивацію та провокуючи прагнення до зміни напряму навчання. Освітня діяльність, не надаючи уявлення про обрану професію, змушує студента замислюватися про правильність вибору фаху:

«То, что используется в работе, эта специальность дала гораздо меньше, чем, скажем, программная инженерия. То есть отрасль ту же, наверное, выбрал бы, но немного другую специальность» (ФГ_Олексій_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

«Ну, мне кажется, эта специальность не соответствует... моим желаниям. Я бы хотел знать больше о программировании, о его особенностях, но не именно криптозащите или технической защите данных. Это не совсем то, что я хотел и чего ожидал от этой специальности» (ПІ_Денис_5_ФКІУ_ХНУРЕ).

«Нет, сейчас бы я выбрала другую, но это благодаря тому, что у меня уже есть опыт обучения на этой специальности. Я бы попробовала что-то другое» (ФГ_Ірина_МЕВ_ХНУ).

«Сложно сказать. Наверное, не выбрала бы опять свою специальность. Английский – это, конечно, хорошо, но я не чувствую, что то, что мы проходим в университете, чем-то кардинально отличается от того, что можно с таким же успехом пройти на каких-нибудь курсах за несколько месяцев, а таких курсов сейчас больше, чем факультетов иностранных языков по всей стране. И сейчас другие интересы появились, мне очень нравится искусство, литература, мне бы хотелось, может, на культурологию пойти учиться, на философию может. Я прекрасно понимаю, что трудоустройства там никакого, но мне, по крайней мере, было бы интересно там учиться и полезно, ну, мне так кажется» (ФГ_Тетяна_6_Іноземні мови_ХНУ).

Таким чином, якості вищої освіти оцінюють більш позитивно студенти, що не вдаються до практик працевлаштування під час навчання, тоді як досвід первинної нефор-

мальної зайнятості, як свідчать результати глибинних інтерв'ю, може призводити до відчуження від обраної освітньої траєкторії. Така тенденція визначається низкою чинників, зокрема описаних студентами під час інтерв'ю, а саме відсутністю дієвого механізму профорієнтаційної роботи вищих навчальних закладів, а також прямого зв'язку між інститутом освіти та потенційними роботодавцями.

Невипадково, за результатами аналізу ступеня релевантності вищої освіти професійним запитам студентства більшість опитаних працюючих студентів описували власну стратегію пошуку роботи як прагнення до кваліфікованої роботи (не обов'язково за освітнім фахом).

Таким чином, проведений в рамках капітального аналізу, запропонованого П'єром Бурдьє, аналіз професійних траєкторій дозволяє говорити про формування професійного капіталу на базі цілої низки капіталів: культурного, соціального, людського. Усі спроби працевлаштування під час навчання, а також практики, безпосередньо не пов'язані з основним напрямом навчання – так звана альтернативна освіта, що виражена у відвідуванні курсів, тренінгів, вивченні іноземних мов, а також практики виїзду за кордон для навчання або працевлаштування – становлять основу формування новітніх професійних траєкторій, конструюються безпосередньо суб'єктом та є важливою складовою професійної соціалізації сучасної молоді

Аналіз результатів опитування дозволив дійти висновку, що, за оцінками респондентів, потенціал вищої освіти полягає передусім в опануванні навичок спілкування та

можливості встановлення контактів з людьми, значній теоретичній підготовці до майбутньої практичної діяльності, формуванні практик самоосвіти та загальнокультурного інтелектуального розвитку. Студенти сьогодні потребують в більшій мірі практичних, ніж теоретичних навичок, оцінюючи стан сучасного механізму працевлаштування та аналізуючи перспективи інтеграції на ринок праці. Відповідно, працевлаштовані студенти демонструють деякий рівень розчарованості у вищій освіті і не включають даний фактор в свою стратегію подальшого працевлаштування, а ті, хто не шукав і не мав прагнень до так званого «пробного» працевлаштування продовжують сприймати отриманий освітній капітал як фактор успішності подальшого працевлаштування.

В цілому під впливом як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів у сучасному суспільстві входження в професію молоді може характеризуватися різним рівнем маргіналізації, причому труднощі виникають ще при виборі професійного напрямку та супроводжують індивіда на всіх етапах професійної траєкторії. Аналіз теоретичних та емпіричних доробків за даною проблематикою дозволяє розділяти різні рівні маргіналізації і різні типи маргіналів. В своїй роботі ми підкреслюємо, що молодь сьогодні продовжує знаходитися в стані невизначеності та професійної амбівалентності, що безпосередньо відображається на мотивації до навчання, а також на характері професіоналізації. У цьому контексті професійна маргінальність виступає наслідком деформації професійних траєкторій і сутнісно характеризує стан молоді на ринку праці.

Література

1. Shanahan M. J. Pathway to adulthood in changing societies: Variability and mechanisms in life course perspective. *Annual Review of Sociology*. №26, 2000. P. 667-692.
2. Арбеніна В. Л., Профатілова Л. Г. Професійно-статусні домагання сучасного студентства та їхні суб'єктивні чинники. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. № 844, 2009. С. 251-260.
3. Бурдьє П., Пассрон Ж. -К Воспроизводство: элементы теории системы образования. М.: Просвещение, 2007. 267 с.
4. Бурдьє П. Начала. М.: Socio-Logos, 1994. 288 с.
5. Бурдьє П. Практический смысл. СПб.: Алетейя, М.: «Институт экспериментальной социологии», 2001. 562 с.
6. Бурдьє П. Различение: социальная критика суждения / пер. с фр. О. И. Кирчик; под ред. В. В. Радаева. *Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики* М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. 680 с.
7. Бурдьє П. Формы капитала. URL :<http://bourdieu.name/bourdieu-forms-of-capital>
8. Бутиліна О. В. Адаптація до навчання та професійна маргінальність студентів ВНЗ. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Вип. 57, 2013. С. 60-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2013_57_10
9. Константинковский Д. Л., Вахштайн В.С., Куракин Д. Ю. Реальность образования. Социологическое исследование: от метафоры к интерпретации М.: ЦСП и М, 2013. 224с.
10. Лапшина В. Л. Профессиональная идентичность и маргинализм сквозь призму концепции зоны ближайшего развития. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць*. Х. : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2002. С. 264–267.
11. Чердниченко Г. А. Образовательные и профессиональные траектории российской молодежи (на материалах социологических исследований) М.: ЦСП и М, 2014. 560 с.